

Artur Hamryszczak¹
Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Muzeum Stefana kardynała Wyszyńskiego w Stoczku Klasztorным jako przykład biograficznego muzeum kościelnego²

[The Museum of Stefan Cardinal Wyszyński in Stoczek Klasztorny as an Example of a Biographical Church Museum]

Streszczenie: Muzeum internowanego prymasa Stefana Wyszyńskiego w Stoczku Klasztorным powstało w pomieszczeniach klasztoru, gdzie przebywał kardynał podczas swojego uwięzienia przez władze komunistyczne (12 X 1953–8 X 1954). Placówka ma charakter kościelnego muzeum biograficznego. Jego twórcami są księża marianie, którzy w 1957 r. przejęli od władz państwowych budynki klasztorne. Po wizycie w sanktuarium Matki Bożej Pokoju w Stoczku Klasztorным kard. S. Wyszyńskiego w 1958 r. marianie rozpoczęli prace nad zorganizowaniem muzeum internowanego prymasa. Z powodu niechęci władz państwowych, które były przeciwne temu upamiętnieniu, ekspozycja w miejscu przebywania uwięzionego prymasa była nieoficjalnie udostępniana zwiedzającym. Dopiero po śmierci kardynała i zmianie polityki władz, muzeum mogło oficjalnie zainaugurować swoją działalność w 1983 r. Ekspozycja muzealna ma charakter tradycyjny i zajmuje dwa pokoje i kaplicę więzienną na piętrze klasztoru oraz dwie sale wystawiennicze na parterze. Placówka dzięki realistycznemu przedstawieniu warunków, w jakich odbywało się uwięzienie prymasa oraz odpowiedni opis życia i działalności hierarchy ma skłonić zwiedzających do refleksji nad prezentowanymi treściami. Muzeum internowanego prymasa pełni nie tylko rolę kulturową, integrując lokalne społeczeństwo, ale również religijną, stanowiąc ważne uzupełnienie działalności sanktuarium Matki Bożej Królowej Pokoju, inspirując zwiedzających do refleksji nad duchowym znaczeniem uwięzienia kard. Stefana Wyszyńskiego.

¹ Artur Hamryszczak, Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, ul. Chopina 29/7, 20-023 Lublin, artur.hamryszczak@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-2578-9971>.

² Dziękuję ks. mgr. Wojciechowi Sokołowskiemu MIC, kustoszowi sanktuarium Matki Bożej Królowej Pokoju i Muzeum Stefana kardynała Wyszyńskiego w Stoczku Klasztorным za życzliwość i pomoc przy powstaniu artykułu.

Summary: The museum of the interned Primate Stefan Wyszyński in Stoczek Klasztorny was established in the rooms of the monastery where the cardinal stayed during his imprisonment by the communist authorities (October 12, 1953 – October 8, 1954). The facility is a church biographical museum. Its creators are the Marian Fathers, who in 1957 took over the monastery buildings from the state authorities. After visiting the sanctuary of Our Lady of Peace in Stoczek Klasztorny, card. S. Wyszyński in 1958, the Marians began work on organizing a museum of the interned primate. Due to the reluctance of the state authorities, which were against this commemoration, the exhibition at the place where the imprisoned primate was staying was unofficially open to the public. Only after the death of S. Wyszyński and a change in the policy of the authorities, the museum could officially inaugurate its activities in 1983. The museum exhibition is traditional in nature and occupies two rooms and a prison chapel on the first floor of the monastery and two exhibition rooms on the ground floor. The facility, through a realistic presentation of the conditions of the primate's imprisonment and an appropriate description of the life and activities of the hierarch, is intended to encourage visitors to reflect on the presented content. The museum of the interned primate plays not only a cultural role, integrating the local society, but also a religious one, constituting an important supplement to the activities of the sanctuary of Our Lady the Queen of Peace, inspiring visitors to reflect on the spiritual meaning of the imprisonment of card. Stefan Wyszyński.

Słowa kluczowe: Stefan Wyszyński; Stoczek Klasztorny; muzeum kościelne; muzeum biograficzne; izba pamięci; internowanie; Matka Boża Pokoju.

Keywords: Stefan Wyszyński; Stoczek Klasztorny; church museum; biographical museum; memory room; internment; Our Lady of Peace.

Wstęp

Beatyfikacja Stefana kardynała Wyszyńskiego w 2021 r. zwróciła uwagę Polaków na postać tego wybitnego hierarchy Kościoła katolickiego. Życie i działalność „Niekoronowanego króla Polski” (Kurczab J., 2012, s. 138) jest propagowana przez dedykowane mu muzea. Najbardziej znane działa w Zuzeli – Muzeum Lat Dziecięcych Prymasa Tysiąclecia Stefana Kardynała Wyszyńskiego (Hamryszczak A., 2020, s. 97–122) oraz w Warszawie – Muzeum św. Jana Pawła II i Prymasa Wyszyńskiego, w budynku Świątyni Opatrzności Bożej (Łatka R., 2022, s. 596–610). Jedną z ważniejszych placówek poświęconych S. Wyszyńskiemu jest muzeum w Stoczku Klasztornym, gdzie kardynał był więziony. W artykule zostanie przedstawiona jego historia, opisana będzie ekspozycja muzealna oraz analizie zostanie poddana rola kulturalno-religijna. Dotychczas muzeum nie było przedmiotem osobnego studium. Informacja o nim ukazała się w publikacjach o miejscach związanych z kardynałem autorstwa Marii i Józefa Półturzyckich (2008), Ireny Świerdzewskiej (2021) czy Janusza Stolarczyka (2021). Wiadomości o placówce znajdują się również w publikacjach kustosa Sank-

tuarium Matki Bożej Pokoju w Stoczku Klasztorным (Sokołowski W., 2020a, 2020b, 2020c) oraz na stronie internetowej sanktuarium (<https://stoczek.pl/>).

Internowanie kard. Stefana Wyszyńskiego w Stoczku Klasztorным

Kardynał Stefan Wyszyński został aresztowany wieczorem 25 września 1953 r., w ramach antykościelnej polityki komunistycznych władz polskich. Bezpośrednim pretekstem był list „Non possumus” z 8 maja 1953 r., w którym biskupi polscy protestowali przeciwko dekretowi o obsadzaniu stanowisk kościelnych przez władze państwowe. Kardynał został wywieziony z pałacu prymasowskiego w Warszawie i uwięziony kolejno w czterech klasztorach: w Rywałdzie Królewskim (26 IX–12 X 1953), Stoczku Klasztorным (12 X 1953–6 X 1954), Prudniku (6 X 1954–29 X 1955) i Komańczy (29 X 1955–28 X 1956) (Żaryn J., 2007, s. 49–51).

Drugim w kolejności miejscem internowania S. Wyszyńskiego był konwent pobernardyński we wsi Stoczek Klasztorный (Warmiński) koło Lidzbarka Warmińskiego, w archidiecezji warmińskiej³. W klasztorze tym, po usunięciu proboszcza przez władze bezpieczeństwa, zorganizowano miejsce odosobnienia prymasa. Budynek przystosowano do funkcji więzienia, otaczając ogród klasztorный wysokim płotem z drutem kolczastym, którym okrzęcono również drzewa. Cały ogród był całodobowo oświetlony reflektorami. Zamontowano również aparaturę podsłuchową w pokojach prymasa i ogrodzie. Część klasztoru przekształcona na więzienie została odgradzona murem od pozostałej części konwentu i kościoła. Towarzyszami prymasa byli współwięźniowie: ks. Stanisław Skorodecki i s. Maria Leonia Graczyk (Żebrowski K., 2012, s. 191–198; Romaniuk M., 1994, s. 676). Uwięzieni mieszkali na pierwszym piętrze, od strony ogrodu. Prymas zajmował dwa pokoje, obok była kaplica, w kolejnym pokoju mieszkał ksiądz, a w następnym zakonnica. Wszystkie pomieszczenia były umeblowane w wystarczający sposób, na podłogach leżały dywany. Uwięzieni mogli korzystać z korytarza, łazienki oraz ogrodu (Wyszyński S., 2006, s. 43–44; Wyszyński,

³ Stoczek Klasztorный, Stoczek Warmiński, niem. Springborn, wieś założona w 1349 r. na prawie chełmińskim przez bp. Hermana z Pragi. W latach 1639–1641 bp Marcin Szyszkowski wybudował kościół jako wotum za zakończenie wojny ze Szwecją. W świątyni umieszczono kopię obrazu *Salus Populi Romani*. Kościół jest uznawany za pierwszą barokową świątynię na Warmii. W latach 1645–1826 opiekowali się nią bernardyni. W 1826 r. władze pruskie zamknęły kościół i przekazały go diecezji. W 1920 r. powrócili franciszkanie, a w latach 1946–1953 w klasztorze przebywali polscy bernardyni. Od 1957 r. duszpasterstwo prowadzi marianie. W 1983 r. Jan Paweł II ukoronował wizerunek NMP. Od 1987 r. kościół został podniesiony do rangi bazyliki mniejszej (Kopiczko A., 2013, kol. 964–965).

2018a, s. 33). Warunki pobytu kardynała w Stoczku były bardzo trudne. Ściany klasztoru pokrywał grzyb, korytarze były mokre i zimne, a kamienne posadzki pokryte wodą, co w zimie powodowało oblodzenie. Dodatkowo niesprawne piece uniemożliwiały ogrzanie pomieszczeń, przez co uwięzieni przebywali ciągle w chłodzie. Wspomniane warunki bytowe spowodowały pogorszenie stanu zdrowia prymasa (Wyszyński S., 2006, s. 44; Wyszyński, 2018a, s. 54). Pomimo zachowywanych przez władze państwowe środków ostrożności, już wiosną 1954 r. wiadomość o uwięzieniu kard. S. Wyszyńskiego w klasztorze w Stoczku rozeszła się po Polsce (Bielawny K., 2017, s. 64). W czasie wakacji w 1954 r. do miejscowości udała się potajemnie siostra prymasa Stanisława Jaroszowa, chcąc na miejscu dowiedzieć się o losach brata, jednak okazało się to niemożliwe (Jurkiewicz J., 2011, s. 22)⁴. Kiedy zbiegły na zachód Józef Światło, który przygotowywał klasztor w Stoczku na więzienie dla prymasa, w audycjach Radia Wolna Europa wyjawił miejsce przetrzymywania hierarchy, władze 6 października 1954 r. przewiozły kardynała do klasztoru pofranciszkańskiego w Prudniku (Błażyński Z., 2003, s. 191–195; Czaczkowska E., 2015, s. 57). Prymasowi zakomunikowano, że powodem przenosin jest troska władz państwowych o jego zdrowie, gdyż w nowym miejscu był lepszy klimat i warunki mieszkaniowe (Wyszyński S., 2006, s. 119; Wyszyński, 2018a, s. 75).



Zabudowania sanktuarium Matki Bożej Królowej Pokoju w Stoczku Klasztornym
Źródło: zamieszczone w artykule fotografie są autorstwa Artura Hamryszczaka, 2022 r.

⁴ Stanisława Jarosz udała się do Stoczka w towarzystwie znajomej nauczycielki w wakacje 1954 r. We wsi natknęły się na szlaban z żołnierzami pilnującymi drogę. Kiedy szukając noclegu zapytały w pobliskim gospodarstwie o kardynała S. Wyszyńskiego, usłyszały wymijające odpowiedzi (Jurkiewicz J., 2011, s. 22).

Klasztor w Stoczku został zwrócony władzom kościelnym 13 marca 1957 r., czyli prawie 2,5 roku po wywiezieniu prymasa. Placówkę objęło wówczas Zgromadzenie Księży Marianów, które wcześniej zostało usunięte przez władze państwowe ze swojego klasztoru na Bielanych warszawskich. Budynek konwentu w Stoczku był pozbawiony mebli, liczne okna zabito deskami, w środku znajdowały się drewniane i murowane przegrody w korytarzach i krużgankach, w ogrodzie na murze i drzewach nawinięte były druty kolczaste. Warunki były tak trudne, że marianie na początku swojego pobytu musieli przygotowywać posiłki na kuchence z cegieł na podwórzu (Bielawny K., 2014, s. 40–49; Kumala J., 2009, s. 71). Jednak dzięki wytrwałej pracy i pomocy wiernych udało im się przywrócić obiekt do stanu używalności.



Wejście do Muzeum Stefana Kardynała Wyszyńskiego na parterze klasztoru

Historia powstania muzeum

Można przypuszczać, że ideę powstania muzeum poświęconemu uwięzionemu prymasowi, zaszczerpił sam kardynał S. Wyszyński podczas swojej wizyty w sanktuarium Matki Bożej Pokoju w Stoczku Klasztorным 28 kwietnia 1958 r. (Kumala J., 2009, s. 78–79; Sokołowski W., 2020a, s. 22–23; Romaniuk M., 1996, s. 137). Podczas kazania na mszy św. nawiązał do swojego internowania w miejscowym klasztorze. Co więcej, jak wspominała jedna z parafianek: „Po nabożeństwie opowiadał o tym, co tu przeżył. Pamiętam, że płakał i ze wzruszenia aż się jąkał, ocierał łzy huścęką. Bliziotko stałam, koło ambony i widziałam. Ludzie byli bardzo wzruszeni i także płakali” (Kumala J., 2009, s. 79). Kardynał odwiedził wówczas z miejscowym duchowieństwem część klasztoru, w której przebywał podczas internowania (Kumala J., 2009, s. 79)⁵. Jak zapisał S. Wyszyński w swoich notatkach z wizyty, w jego pokoju z czasu uwięzienia mieszkał proboszcz parafii. Hierarcha zauważył, że na ścianach nie było starych obrazów, które wisiały podczas jego internowania. Zlikwidowano także mury zagradzające korytarze klasztoru. Czas uwięzienia przypominały nawinięte na drzewach w ogrodzie klasztorным druty kolczaste (Wyszyński, 2018b, s. 121). Można domniemywać, że podczas wspomnianej wizyty prymas szczegółowo opisał warunki uwięzienia, rozkład i umeblowanie pokoi. Być może zachęciło to marianów do stworzenia muzeum internowanego kardynała. Podstawowym problemem był jednak nieuregulowany status prawny budynków klasztornych. Pomimo zarządzania nimi przez księży marianów, nadal stanowiły one własność państwową, co skutkowało m.in. nakładaniem wysokich podatków za użytkowane mienie (Kumala J., 2009, s. 78–79). Dopiero 30 marca 1972 r. władze państwowe przekazały klasztor na własność zgromadzeniu marianów, co zakończyło stan tymczasowości i umożliwiło podjęcie kompleksowych prac remontowych w budynku oraz w miarę swobodne funkcjonowanie sanktuarium (Kumala J. 2009, s. 74; Górski T., 1988, s. 14; Pulcyn T., 1995, s. 16).

Trudno jest ustalić dokładną datę powstania muzeum prymasa w Stoczku. Wydaje się, że dopiero po uregulowaniu statusu prawnego budynków klasztornych (1972) podjęto prace organizacyjne. Twórcy zmagali się jednak z wieloma problemami, m.in. brakiem oryginalnego wyposażenia wewnątrz oraz z decyzją władz państwowych, które zabroniły propagowania i organizowania pielgrzymek czy wycieczek do miejsca internowania prymasa w Stoczku (Sokołowski W., 2020b, s. 57; Kumala J. 2009, s. 72). Dlatego

⁵ W Księdze Pielgrzymów napisał: „Bogu, w Trójcy Świętej Jedyńemu, za wszystkie łaski, udzielone przez Dziewicę i Matkę, w czasie mego uwięzienia w Stoczku, z radością dziękuję” (Kumala J., 2009, s. 79).

też pomieszczenia klasztorne zajmowane przez uwięzionego S. Wyszyńskiego były udostępniane zwiedzającym okazjonalnie, najczęściej podczas sierpniowego odpustu. Stoczek Klasztorny był popularyzowany przez jezuitów z nieodległego sanktuarium w Świętej Lipce, którzy zachęcali wiernych do odwiedzin miejsca internowania prymasa (Świerdzewska I., 2021, s. 108). Sytuacja zmieniła się po śmierci kard. S. Wyszyńskiego 28 maja 1981 r., kiedy Polacy, chcąc lepiej poznać życie i działalność hierarchy, zaczęli odwiedzać związane z nim miejsca, a władze państwowe nie stawiły większych przeszkód. Również do Stoczka przybywali licznie wierni i turyści, aby zobaczyć miejsce uwięzienia prymasa. Podobny trend można zauważyć również w pozostałych muzeach powstałych w miejscach uwięzienia Prymasa Tysiąclecia, np. Prudniku-Lesie (Hamryszczak A., 2022, s. 67–84) czy Komańczy (Zamora B., 2005, s. 104). Popularyzacji wspomnianych muzeów przysłużyło się również wydanie w 1982 r. *Zapisków więziennych* kard. S. Wyszyńskiego przez paryskie wydawnictwo Éditions du Dialogue. W Stoczku z inicjatywy i fundacji biskupa warmińskiego Józefa Glempa, prymasa Polski i następcy S. Wyszyńskiego, odsłonięto 22 maja 1982 r. na ścianie kościoła po lewej stronie epitafium przedstawiającego Prymasa Tysiąclecia niosącego krzyż jako upamiętnienie jego uwięzienia w miejscowym klasztorze⁶. Podobne upamiętnienia powstały wówczas także w pozostałych w miejscach uwięzienia kard. S. Wyszyńskiego: Rywałdzie Królewskim (Konopka W., Rozynkowski W., 2016, s. 205), Prudniku-Lesie (Hamryszczak A., 2022, s. 73) i Komańczy (Zamora B., 2005, s. 88–91, 104).

Wzrastający ruch pielgrzymkowo-turystyczny do Stoczka Klasztornego związany był również z koronacją wizerunku Matki Bożej Królowej Pokoju 19 czerwca 1983 r. przez Jana Pawła II na Jasnej Górze. Kopia stoczkowskiego wizerunku peregrynowała po parafiach diecezji warmińskiej, a dodatkowo liczne kopie obrazu przekazano do kilkudziesięciu kościołów w Polsce i na świecie, co rozślawiło sanktuarium w Stoczku Klasztornym. Wizerunek był związany z prymasem S. Wyszyńskim, który w 1977 r. złożył przed nim jako wotum bursztynowy różaniec. Był to ważny moment w historii tego miejsca, który z pewnością przyczynił się do jeszcze większego zainteresowania pielgrzymów osobą Prymasa (Sokołowski W., 2020b, s. 67).

⁶ Rzeźba jest autorstwa Wawrzyńca Sampa. W lewej stronie epitafium zapisano: „W celi klasztoru Stoczka Warmińskiego przebywał więzień Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski, 12 X 1953–6 X 1954. Matce Pokoju oddał się 8 XII 1953”. Natomiast w prawej: „Siedząc w więzieniu w Stoczku Warmińskim, zrozumiałem znaczenie Matki Najświętszej w Kościele jako siły jednoczącej... Wtedy to oddałem się w Jej Macierzyńską Niewolę. Prymas Stefan Wyszyński”. Na dole natomiast umieszczono napis: „Nauczycielowi Narodu wraz z Warmią i Mazurami pamięć i cześć” Józef Glemp Prymas Polski, 22 V 1982”.



Upamiętnienie kard. Stefana Wyszyńskiego na ścianie bocznej bazyliki w Stoczku Klasztornym, ufundowane i poświęcone 22 maja 1982 r. przez prymasa Józefa Glempa

Formalnie muzeum internowanego kard. Stefana Wyszyńskiego otwarto po koronacji cudownego obrazu w 1983 r. Wówczas, zgodnie z ustawodawstwem kościelnym, które nakazuje organizację muzeów w części klasztoru poza klauzurą (Adamczyk J., 2015, s. 21), oddzielono pomieszczenia muzealne od części konwentu zajmowanej przez marianów. Dlatego też z sali na parterze klasztoru wstawiono drewniane schody prowadzące do pokoju dziennego prymasa. W pokoju wybito wewnętrzne przejście do sypialni kardynała oraz drugie do kaplicy więziennej, którą odgradzono żelazną kratą.

Ogłoszenie przez władze kościelne 20 maja 1989 r. rozpoczęcia procesu beatyfikacyjnego kard. S. Wyszyńskiego oraz zmiany społeczno-polityczne w Polsce umożliwiły swobodne i nieskrępowane funkcjonowanie muzeum w Stoczku Klasztorным. Dzięki działalności popularyzacyjnej marianów placówka stała się jedną z ważniejszych atrakcji turystyczno-sakralnych Warmii. Skutkowało to wzrostem liczby pielgrzymów i turystów przybywających do sanktuarium i zwiedzających muzeum oraz rozwojem działalności wystawienniczo-organizacyjnej placówki.

Ekspozycja muzealna

Przestrzeń wystawiennicza Muzeum kardynała S. Wyszyńskiego w Stoczku Klasztorным obejmuje dwa pokoje i kaplicę na pierwszym piętrze klasztoru oraz znajdujące się bezpośrednio pod nimi dwie sale na parterze budynku. Aranżacja pomieszczeń, w których mieszkał hierarcha, jest rekonstrukcją. Jak zapisał prymas 5 października 1954 r., podczas przygotowań do przenosin do Prudnika: „Zabierano niemal wszystko, co było w domu, nie wyłączając dywanów i zasłon okiennych” (Wyszyński S., 2006, s. 123). Planowano zabrać nawet obrazy będące na wyposażeniu klasztoru i tylko protest kardynała temu zapobiegł (Wyszyński S., 2006, s. 138). Pozostałe mienie ruchome klasztoru władze bezpieczeństwa wywiozły do magazynu w Olsztynie (Bielawny K., 2017, s. 67–68). Dlatego też przy rekonstrukcji pomieszczeń zajmowanych przez prymasa w Stoczku Klasztorным wykorzystano wspomnienia kardynała podczas jego wizyty 28 kwietnia 1958 r. w klasztorze (Sokołowski W., 2020a, s. 23) oraz informacje zawarte w *Zapiskach więziennych*, które kardynał sporządzał na bieżąco podczas internowania (Wyszyński S., 2006, s. 35–106).

Dominującym elementem ekspozycji w pokoju dziennym prymasa jest duże biurko z krzesłem, ustawione w rogu pomieszczenia. Na ścianie przy biurku zawieszono szczegółowy plan dnia kardynała z czasu jego uwięzienia w Stoczku (Wyszyński S., 2006, s. 49–50). Wyeksponowano również tekst Aktu Osobistego Oddania się Matce Najświętszej, który prymas napisał

i złożył w dniu święta Niepokalnego Poczęcia NMP 8 grudnia 1953 r. (Wyszyński S., 2006, s. 58–59). Uwagę zwiedzających zwraca drewniana podłoga z szerokich desek z otworami na aparaturę podsłuchową (odkryto ją podczas prac remontowych) oraz stary piec kaflowy z prawej strony od wejścia.

Z lewej strony pracowni znajdują się drzwi do sypialni prymasa. Jest to mały pokój, w którym ustawiono przy ścianie drewniane łóżko, a nad nim obraz Matki Bożej Częstochowskiej. Przy łóżku postawiono drewniane krzesło⁷. W głębi pokoju znajduje się szafka nocna z naczyniami toaletowymi. W pomieszczeniu jest również oryginalny piec z czasów internowania prymasa.



Biurko prymasa w dziennym pokoju



Sypialnia kard. Stefana Wyszyńskiego

⁷ Jest to jedyny oryginalny mebel związany z życiem prymasa. Jak napisano na tabliczce: „Krzesło, na którym siadywał ks. prymas”. Być może S. Wyszyński korzystał z niego w czasie swojej wizyty w 1958 r. w Stoczku Klasztorным.

Po prawej stronie dziennego pokoju znajduje się kaplica więzienna, oddzielona ozdobną kratą. Na ścianie kaplicy zawieszono duży owalny obraz Świętej Rodziny, przed którym 8 grudnia 1953 r. Wyszyński złożył Akt Osobistego oddania się NMP (Wyszyński S., 2006, s. 58–59), a poniżej którego ustawiono klęcznik. Na ścianie znajduje się również rzeźbiony krucyfiks oraz tabernakulum, a poniżej stolik ołtarzowy z paramentami i szatami liturgicznymi podarowanymi przez kardynała Wyszyńskiego⁸.



Kaplica więzienna

⁸ Rekonstrukcja różni się od rzeczywistego umeblowania kaplicy. Jak zapisał S. Wyszyński: „Otrzymałem dziś z Miodowej różne sprzęty liturgiczne, które umożliwiają nam urządzenie kaplicy i ołtarza, a więc lichtarze, krzyż, mszał liturgiczny, świece, hostie, obrusy itp. [...] «tabernakulum» z futerału. Stół w kaplicy jest zbyt niski; dostarczono nam cztery słupki, na których ustawiliśmy stół. Nasze «tabernakulum» okryliśmy welonem od ornatu. Ksiądz [Stanisław Skorodecki – A.H.] wyszukał w sąsiednim pokoju wielki krzyż ścienny i obrazy Świętej Rodziny, Serca Jezusowego i Serca Maryi. To wszystko nadało małemu pokoikowi wygląd kapliczki (Wyszyński S., 2006, s. 49).

Na parterze klasztoru w dwóch salach bezpośrednio pod całą uwięzionego kardynała zorganizowano w 2010 r. wystawę stałą, autorstwa ks. Grzegorza Deryngowskiego, kustosa sanktuarium. W pierwszej sali na ścianach zawieszono archiwalne fotografie klasztoru oraz informacje o historii sanktuarium. W gablotach natomiast umieszczono korespondencję prymasa skierowaną m.in. do marianów oraz publikacje, które kardynał napisał podczas internowania w Stoczku, m.in. „List do moich kapłanów”⁹, подарowane przez niego miejscowemu klasztorowi.



Fragment wystawy na parterze klasztoru przedstawiającej życie kard. S. Wyszyńskiego z gablotą zawierającą artefakty z czasu uwięzienia w Stoczku

⁹ Książka zawiera oryginalny wpis kardynała informujący, że pisał ją podczas uwięzienia w klasztorze w Stoczku.

W drugiej sali umieszczono natomiast wielkoformatowe plansze ze zdjęciami i kalendarium życia prymasa w języku polskim i niemieckim, z uwypukleniem czasu jego internowania w Stoczku Klasztorным. Szczególnym elementem w ekspozycji jest drut kolczasty spinający plansze z życiorysem kardynała, pochodzący z ogrodzenia klasztoru z czasu jego uwięzienia. Unikatowym elementem ekspozycji jest gablota z artefaktami podarowanymi muzeum przez współwięźniów prymasa. Ks. Stanisław Skorodecki przekazał książkę Pascala *Mysli*, którą otrzymał od prymasa w Boże Narodzenie 1953 r.¹⁰ Natomiast s. Maria Leonia Graczyk ofiarowała przedmioty, które otrzymała od prymasa w Prudniku, przed jego przewiezieniem do klasztoru w Komańczy: figurkę Dzieciątka Jezus do żłóbka¹¹, baranka wielkanocnego¹², figurkę Matki Bożej¹³ oraz zdjęcie ikony jasnogórskiej¹⁴.

Z sal na parterze można wyjść przez przeszklony ganek, tak jak codziennie czynił to kard. S. Wyszyński, do zabytkowego, barokowego ogrodu klasztornego¹⁵, który również zalicza się do przestrzeni wystawienniczej. Nie tylko można zobaczyć bryłę klasztoru, ale również spacerować alejami drzew, pamiętających pobyt kard. Wyszyńskiego.

Jak można zauważyć, w muzeum w Stoczku Klasztorным nie stosuje nowoczesnych metod prezentacji ekspozycji, z wykorzystaniem m.in. multimediiów. Główny nacisk położony jest na realistyczne odtworzenie warunków życia uwięzionego prymasa, aby zwiedzający poznali i zrozumieli, w jakich warunkach przebywał w izolacji kardynał. Jej dopełnieniem jest wielkoformatowa wystawa na parterze budynku, gdzie ukazano całe życie

¹⁰ Książka opatrzona jest własnoręczną dedykacją prymasa: „Ks. Stanisławowi na wspólne Boże Narodzenie w naszej stajence Betlejemskiej. Stoczek k. Lidzbarka 24 XII 1953 r. Stefan kardynał Wyszyński Prymas Polski”.

¹¹ Figurkę otrzymał kard. S. Wyszyński 24 XII 1953 r. w paczce od Marii Okońskiej, bliskiej współpracownicy prymasa, założycielki Instytutu Świeckiego Pomocnic Maryi Jasnogórskiej Matki Kościoła. Zgodę na jej dostarczenie wydała płk Julia Brystygierowa z Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, po osobistej rozmowie z Marią Okońską (Wyszyński S., 2006, s. 61; Góra J., Grzegorzczak J., 2001, s. 81). W gablocie znajduje się natomiast informacja s. Marii Leonii Graczyk, że figurkę przesyłały siostry zakonne z ul. Miodowej w Warszawie (siedziby prymasa). Figurkę siostra przesyłała do muzeum w październiku 1982 r.

¹² Według opisu s. Marii Leonii Graczyk figurka baranka wielkanocnego została przesłana przez siostry zakonne z ul. Miodowej w Warszawie (siedziby prymasa). Brakuje jednak wzmianki o tym w *Zapiskach więziennych* S. Wyszyńskiego. Figurkę baranka oraz dzieciątka przekazała do muzeum s. Graczyk w październiku 1982 r.

¹³ Według opisu s. Graczyk figurka stała na tabernakulum w więziennej kaplicy w Stoczku Klasztorным. Figurkę przekazała do muzeum 5 VIII 1982 r.

¹⁴ Zdjęcie s. Graczyk otrzymała w 1954 r. podczas uwięzienia w Stoczku Klasztorным.

¹⁵ Ogród w 1986 r. został wpisany do rejestru zabytków jako unikalne na Warmii osiemnastowieczne założenie architektoniczno-kompozycyjne. Po rewaloryzacji ogrodu zgodnie ze wskazówkami konserwatorów w latach 1997–2001 ks. Grzegorz Deryngowski – kustosz sanktuarium – otrzymał srebrny medal Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (2001) „za najlepsze urządzenie nowej zieleni towarzyszącej obiektom zabytkowym” (Kumala J., 2009, s. 96–98).

Wyszyńskiego z uwypukleniem czasu uwięzienia w latach 1953–1956. Ekspozycja muzealna ma wywołać u zwiedzających silne emocje i zmusić do refleksji nad zaprezentowanymi treściami. Twórcy wystawy ukazali internowanie kardynała jako fundamentalne wydarzenie w jego życiu i historii Polski, jednak również o przełomowym znaczeniu duchowym w dziejach narodu i Kościoła w Polsce.



Aleja grabowa w ogrodzie klasztornym, pamiętająca czas uwięzienia kard. Wyszyńskiego

Charakterystyka muzeum

Muzeum w Stoczku Klasztorным, poświęcone Stefanowi kardynałowi Wyszyńskiemu, jest formalnie izbą pamięci, bowiem nie ma statutu przynależnego placówkom muzealnym (Folga-Januszewska D., 2008, s. 200). Spełnia jednak wszystkie kryteria przypisane tego typu instytucjom, nakreślone w najważniejszym obecnie dokumencie – Liście okólnym „Funkcja pastoralna muzeów kościelnych” – sformułowanym przez Papieską Komisję ds. Kościelnych Dóbr Kultury (Leszczyński M., 2003, s. 147–150; Leszczyński M., 2010, kol. 278). Ponadto typologia dotycząca muzeów kościelnych jest zróżnicowana i szeroka, co powyższy dokument opisuje i nie istnieje wyczerpujący wykaz typologiczny muzeów kościelnych. Upraszczając można uznać, że muzeum w Stoczku Klasztorным, należy do grupy kościelnych muzeów biograficznych (Skrzydłewska B., 2004, s. 14; Skrzydłewska B., 2019, s. 355). Podobny charakter mają również inne muzea w miejscach internowania prymasa, np. w Prudniku-Lesie (Hamryszczak A., 2022, s. 67) czy Komańczy (Świerdzewska I., 2021, s. 118).

Podstawowym zadaniem muzeum w Stoczku jest zachowanie pamięci o życiu i działalności kard. Stefana Wyszyńskiego oraz popularyzowanie jego dorobku (Frąckowiak A., Pólturzyccy M. i J., 2013, s. 45). Jednak ważną misją muzeów eklezjalnych wyznaczoną im przez Papieską Komisję ds. Kościelnych Dóbr Kultury jest oddziaływanie religijnie na zwiedzających (Leszczyński M., 2003, s. 148; Leszczyński M., 2008, s. 80). Szczególnie w kościelnym muzeum biograficznym zarówno miejsce, jak i zgromadzone tam przedmioty tworzą atmosferę sakralną i pozwalają na doświadczenie głębokich przeżyć religijnych (Rusak A., 2013, s. 33). Dlatego też w ekspozycji muzealnej w Stoczku, mocno wyakcentowano wartości duchowe związane z internowaniem kardynała Wyszyńskiego. Na ścianach pomieszczeń zajmowanych przez kardynała zawieszono plansze z cytataми z *Zapisków więziennych*, odnoszącymi się do jego przeżyć religijnych podczas uwięzienia w Stoczku Klasztorным. Natomiast dzięki kaplicy więziennej zwiedzający w naturalny sposób poznają maryjną pobożność kardynała, ponieważ znajduje się tam obraz Świętej Rodziny, przed którym 8 grudnia 1953 r. Prymas Stefan Wyszyński złożył osobisty akt oddania się Matce Bożej. Był to początek realizacji planów duszpasterskich, co miało swoje odzwierciedlenie w Jasnogórskich Ślubach Narodu Polskiego w 1956 r.¹⁶

¹⁶ Jasnogórskie Śluby Narodu miały charakter uroczystego aktu przyrzeczeń złożonych przed obrazem Matki Bożej na Jasnej Górze 26 VIII 1956 r. przez polski episkopat i wiernych, z okazji 300. rocznicy ślubów Jana Kazimierza 1656 r. (Cichor D., 1997, kol. 1104).

oraz przygotowaniach do millenium chrztu Polski w 1966 r. poprzez Wielką Nowennę Tysiąclecia¹⁷.

Ustawodawca kościelny zwrócił również uwagę na konieczność wykorzystania przez Kościół partykularny muzeów eklezjalnych w działalności duszpasterskiej i katechetycznej (Leszczyński M., 2006b, s. 25). Aktualnie jest to główne zadanie tych instytucji (Skrzydłewska B., 2019, s. 143). W muzeum w Stoczku Klasztorным, tak jak i w innych placówkach poświęconych kardynałowi S. Wyszyńskiemu, organizowane są lekcje katechezy lub spotkania dla dzieci szkolnych o charakterze formacyjnym, przybliżające życie, działalność i religijność maryją Prymasa Tysiąclecia (Hamryszczak A., 2022, s. 75–76; Dulińska J., 2019, s. 19). Dodatkowo corocznie, w kolejną rocznicę przywiezienia kardynała do Stoczka, 6–12 października jest organizowany zjazd uczniów i nauczycieli szkół noszących imię kard. Stefana Wyszyńskiego. Przygotowywane są również okolicznościowe nabożeństwa, akademie i spotkania w rocznicę ważnych wydarzeń z życia kardynała: urodzin (3 sierpnia), śmierci (28 maja), uwięzienia w Stoczku Klasztorным (12 października), wizyty w sanktuarium po uwolnieniu (28 kwietnia) i złożenia Aktu Osobistego oddania Matce Bożej (8 grudnia)¹⁸ (Dulińska J., 2019, s. 19).

Muzeum internowanego prymasa jest również ważną częścią prowadzonego przez marianów duszpasterstwa w sanktuarium Matki Bożej Królowej Pokoju w Stoczku Klasztorным. Sprzyja temu silny rys maryjny w pobożności kardynała oraz jego więź duchowa z miejscem uwięzienia. W 1977 r. kardynał S. Wyszyński ofiarował różaniec jako wotum, który zawieszono na obrazie. Po koronacji wizerunku w 1983 r. przez Jana Pawła II, kiedy wzrósł kult obrazu, postać prymasa jest przywoływana jako wzór pobożności maryjnej. Ponadto w ogrodzie klasztorным zrekonstruowano w 1983 r. stację drogi krzyżowej oraz krzyż, które w czasie swojego uwięzienia ustawił kardynał i ks. S. Skorodecki. Na terenie ogrodu postawiono również grotę lurdzką. Wspomniane elementy sprzyjają realizacji różnych form praktyk religijnych. Odprawiane są na terenie ogrodu plenerowe nabożeństwa pasyjne czy maryjne. Kustosze muzeum ks. Wojciech Sokołowski proponuje również, aby dopełnieniem pobytu w muzeum internowanego prymasa było nawiedzenie bazyliki mniejszej w Stoczku Klasztorным, aby poprzez indywidualną lub wspólnotową modlitwę poznać duchowe znaczenie czasu uwięzienia Prymasa Tysiąclecia.

¹⁷ Wielka Nowenna była ogólnopolskim programem duszpasterskim realizowanym w latach 1957–1966, przygotowującym Polaków do obchodów 1000-lecia chrztu Polski (Zieliński Z., 2014, kol. 496–497).

¹⁸ Uroczystość Niepokalnego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny obchodzona jest w Kościele katolickim 8 grudnia i jest świętem patronalnym Zgromadzenia Księży Marianów.

Muzeum w Stoczku Klasztorным zgodnie z zaleceniami ustawodawcy ekklezjalnego podejmuje również współpracę z lokalnymi władzami i instytucjami kulturowymi (Leszczyński M., 2006a, s. 108). Dzięki temu organizowane są w murach zabytkowego klasztoru letnie koncerty organowe, występy chórów, plenery malarskie oraz konferencje naukowe i sesje popularnonaukowe poświęcone historii sanktuarium i uwięzionemu prymasowi¹⁹.

Należy podkreślić również, że muzeum internowanego prymasa S. Wyszyńskiego znajdujące się w klasztorze w Stoczku Klasztorным stanowi ważne uzupełnienie barokowego kompleksu sakralnego, który od 2022 r. został zaliczony do Pomników Historii²⁰. Zwiedzający nie tylko poznają przeszłość tego miejsca, które naznaczone jest uwięzieniem kard. S. Wyszyńskiego, ale poprzez obcowanie ze zgromadzonymi tam pamiątkami z czasu internowania prymasa oraz z zabytkami sakralnymi sanktuarium mogą iść drogą wiary minionych pokoleń i doświadczać świętości (Leszczyński M., 2003, s. 149).

Podsumowanie

Muzeum Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Stoczku Klasztorным jest ważnym punktem w polskim muzealnictwie kościelnym na Warmii. Pielęgnując pamięć o prymasie S. Wyszyńskim, poprzez eksponowanie pamiątek z czasów jego uwięzienia, pomaga zwiedzającym lepiej poznać życie hierarchy w kluczowym dla polskiego Kościoła czasie. Wierni w naturalny sposób przyswajają sobie główny nurt pobożności kard. S. Wyszyńskiego. Piękno barokowego kompleksu sakralnego w Stoczku Klasztorным, który zaliczono do Pomników Historii w 2022 r., sprzyja refleksji nad dziejami Warmii i Kościoła katolickiego, z którymi spleły się losy Prymasa Tysiąclecia.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczyk Jerzy, 2015, *Kanoniczna instytucja muzeum kościelnego*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, 104, s. 13–30.
- Bielawny Krzysztof, 2014, *Dom Najświętszej Maryi Panny w Gietrzwałdzie. Dom Rekolekcyjny*, Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, Olsztyn.

¹⁹ Zob. więcej na stronie internetowej sanktuarium: www.stoczek.pl.

²⁰ W 2017 r. kustosz sanktuarium ks. W. Sokolowski złożył wniosek do Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego o nadanie Sanktuarium Matki Pokoju w Stoczku Klasztorным statusu Pomnika Historii. Zgłoszono kościół wraz z kruczkami oraz klasztor. Granice obszaru wyznaczają linie murów kruczek i klasztoru. 19 XII 2022 r. rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Dudy przyznano sanktuarium ten tytuł.

- Bielawny Krzysztof, 2017, *Inwigilacja mieszkańców Stoczka Klasztornego i okolicznych miejscowości w czasie uwięzienia kardynała Stefana Wyszyńskiego*, w: Katarzyna Parzych-Blakiewicz, Jacek J. Pawlik, Paweł Rabczyński, Marek Żmudziński (red.), *W służbie Bogu bogatemu w miłosierdzie w archidiecezji i metropolii warmińskiej*, Wydział Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn, s. 57–68.
- Błażyński Zbigniew, 2003, *Mówi Józef Światło. Za kulisami bezpieki i partii 1940–1955*, Wydawnictwo LTW, Warszawa, s. 191–195.
- Cichor Dariusz, 1997, *Jasnogórskie Śluby Narodu*, Encyklopedia Katolicka, t. 7, Lublin, kol. 1104.
- Czaczkowska Ewa, 2015, *Między Stoczkiem a Komańczę. Internowanie prymasa Wyszyńskiego w Prudniku. Analiza porównawcza*, w: Wojciech Dominiak, Marcin Husak (red.), *Prymas Stefan Wyszyński więzień Prudnika (6 X 1954–29 X 1955)*, Muzeum Ziemi Prudnickiej, Prudnik, s. 57–65.
- Dulińska Joanna, 2019, *W ostatnią niedzielę sierpnia i przez cały rok*, Nasza Arka. Miesięcznik Rodzin Katolickich, nr 8 (224), s. 19.
- Folga-Januszewska Dorota, 2008, *Muzeum: definicja i pojęcie czym jest muzeum dzisiaj*, Muzealnictwo, nr 49, s. 200–203.
- Fraćkowiak Anna, Pólturzyccy Maria i Józef, 2013, *Muzea biograficzne*, w: Henryk Depta, Anna Frąckowiak, Monika Gromadzka, Maria, Józef i Marek Pólturzyccy (red.), *Muzea biograficzne w procesie edukacji kulturalnej. Ekspozycje Fryderyka Chopina*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji – Państwowego Instytutu Badawczego w Radomiu, Warszawa-Radom, s. 45–57.
- Góra Jan, Grzegorzyczyk Jan, 2001, *Skrawek nieba albo o Ojcu i Królu*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań.
- Górski Tadeusz, 1988, *Sanktuarium Matki Pokoju w Stoczku Warmińskim*, Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, Olsztyn.
- Hamryszczak Artur, 2020, *Muzeum Lat Dziecięcych Prymasa Tysiąclecia Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Zuzeli*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, t. 114, s. 97–122.
- Hamryszczak Artur, 2022, *Muzeum Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Prudniku-Lesie. Historia i teraźniejszość*, Facta Simonidis, t. 15, nr 2, s. 67–84.
- Jurkiewicz Janina, 2011, *Wspomnienia rodzinne*, w: Anna Rastawicka, Bronisław Piasiecki (red.), *Wspomnienia o Stefanie kardynale Wyszyńskim. Czas nigdy go nie odali*, Wydawnictwo M, Kraków, s. 7–23.
- Konopka Witold, Rozyńkowski Waldemar, 2016, *Na szlaku Prymasa Tysiąclecia. Prymas Stefan Wyszyński na Kujawach i Pomorzu*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa.
- Kopiczko Andrzej, 2013, *Stoczek Klasztorny, Stoczek Warmiński*, Encyklopedia Katolicka, t. 18, Lublin, kol. 964–965.
- Kumala Janusz, 2009, *Sanktuarium Matki Bożej Pokoju w Stoczku Klasztornym (Warmińskim)*, Centrum Formacji Maryjnej „Salvatoris Mater”, Licheń.
- Kurczab Joanna, 2012, *Pogrzeb Niekoronowanego Króla Polski*, Studia Prymasowskie, t. 6, s. 127–144.
- Leszczyński Mariusz, 2003, *Funkcja pastoralna muzeów kościelnych: (omówienie dokumentu Stolicy Apostolskiej)*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, 79, s. 147–150.
- Leszczyński Mariusz, 2006a, *Muzea kościelne według aktualnego prawodawstwa Kościoła katolickiego*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, t. 85, s. 103–118.

- Leszczyński Mariusz, 2006b, *Troska Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury o zachowanie dziedzictwa kulturowego Kościoła*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, t. 86, s. 17–25.
- Leszczyński Mariusz, 2010, *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, Encyklopedia Katolicka, t. 14, Lublin, kol. 277–280.
- Leszczyński Mariusz, 2008, *Ochrona zabytków sztuki sakralnej w świetle aktualnego prawa Kościoła katolickiego*, Muzealnictwo, nr 49, s. 79–88.
- Łatka Rafał, 2022, *Prymas, papież i muzeum im poświęcone... Refleksje wokół katalogu wystawy stałej Muzeum Jana Pawła II i Prymasa Wyszyńskiego*, Pamięć i Sprawiedliwość, t. 40, nr 2, s. 596–610.
- Półturzyccy Maria i Józef, 2008, *Ślady i pamiątki Prymasa Tysiąclecia*, Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB, Radom.
- Pulcyn Tadeusz, 1995, *U Matki Pokoju w Stoczku Klasztorным*, Wydawnictwo Księży Marianów, Warszawa.
- Romaniuk Marian, 1994, *Życie, twórczość i posługa Stefana Kardynała Wyszyńskiego Prymasa Tysiąclecia*, t. 1, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa.
- Romaniuk Marian, 1996, *Życie, twórczość i posługa Stefana Kardynała Wyszyńskiego Prymasa Tysiąclecia*, t. 2, 1956–1965, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa.
- Rusak Andrzej, 2013, *Aktualność pastoralnej i dydaktycznej roli polskich muzeów i skarbców kościelnych*, w: Teresa Dudek Bujarek (red.), *Muzeum kościelne w perspektywie zadań i trendów współczesnego muzealnictwa*, Stowarzyszenie Historyków Sztuki. Oddział Górnośląski, Katowice, s. 31–38.
- Skrzydłewska Beata, 2004, *Muzeum Kościoła katolickiego w Polsce. Informator*, Kielce.
- Skrzydłewska Beata, 2019a, *Muzeum wyznaniowe. Funkcja – cele – zadania*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, t. 112, s. 349–362.
- Skrzydłewska Beata, 2019b, *Problemy i wyzwania muzealnictwa kościelnego w Polsce. Historia i współczesność*, w: *Muzea kościelne wobec nowych wyzwań*, w: Natanaela Wiesława Błażejczyk, Piotr Majewski (red.), Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Warszawa, s. 133–146.
- Sokołowski Wojciech, 2020a, *Błogosławiony kardynał Stefan Wyszyński więzień stoczkowskiego sanktuarium*, Agencja Fotograficzno-Wydawnicza „Mazury”, Olsztyn.
- Sokołowski Wojciech, 2020b, *380 lat kultu Matki Bożej Królowej Pokoju w Stoczku Klasztorным (1640–2020)*, Agencja Fotograficzno-Wydawnicza „Mazury”, Olsztyn.
- Sokołowski Wojciech, 2020c, *Stoczek Klasztorный sanktuarium Matki Pokoju*, Agencja Fotograficzno-Wydawnicza „Mazury”, Olsztyn.
- Stolarczyk Janusz, 2021, *Śladami Prymasa Tysiąclecia*, Muzeum Ziemi Prudnickiej, Prudnik.
- Świerdzewska Irena, *Śladami Prymasa Tysiąclecia. Przewodnik po miejscach związanych z kard. Stefanem Wyszyńskim*, Wydawnictwo Diecezji Warszawsko-Praskiej, Warszawa 2021.
- Wyszyński Stefan, 2006, *Zapiski więzienne*, Wydawnictwo im. Stefana Kardynała Wyszyńskiego „Soli Deo”, Warszawa.
- Wyszyński Stefan, 2018a, *Pro memoria*, t. 3: 1953–1956, Archidiecezja Gnieźnieńska, Archidiecezja Warszawska, Instytut Pamięci Narodowej, Uniwersytet Stefana Kardynała Wyszyńskiego, Warszawa.
- Wyszyński Stefan, 2018b, *Pro memoria*, t. 5, 1958, Archidiecezja Gnieźnieńska, Archidiecezja Warszawska, Instytut Pamięci Narodowej, Uniwersytet Stefana Kardynała Wyszyńskiego, Warszawa.

- Zamora Bogumiła, 2005, *Ojciec Narodu w komańczańskim lesie*, Wydawnictwo Granmark, Mielec.
- Zieliński Zygmunt, 2014, *Wielka Nowenna*, Encyklopedia Katolicka, t. 20, Lublin, kol. 496–497.
- Żaryn Jan, 2007, *Aresztowanie Prymasa Polski – okoliczności, przebieg, konsekwencje (1956–1957)*, Studia Prymasowskie, t. 1, s. 47–69.
- Żebrowski Krzysztof, 2012, Źródła „Krystyna” i „Ptaszyńska” – najbliżsi współtowarzysze uwięzionego Prymasa, Studia Prymasowskie, t. 6, s. 191–198.

Netografia

<https://stoczek.pl/> (dostęp: 30.10.2022).